

La didàctica del patrimoni: nous camins per a nous temps

Magda Fernández i Cervantes*

1. Introducció

La societat occidental del segle XXI és hereva d'un seguit de canvis profunds, tant qualitativament com quantitativa, que han tingut lloc en els darrers dos-cents anys i, si filem prim, fonamentalment al llarg del segle XX. Aquests canvis profunds es constaten en la vida quotidiana, en l'àmbit públic i en el privat, en l'organització del temps d'oci, etc. A tall d'exemple, pensem en el seguit d'estris materials que fem servir a casa des que ens aixequem fins que tornem a l'escalfor del llit: des de l'energia utilitzada fins als objectes d'ús personal i els propis de la llar llum, escalfador d'aigua, assecador del cabell, cuina elèctrica o de gas, ràdio, televisió, ordinador, etc., els quals ens faciliten una qualitat de vida impensable fa cent anys. Són objectes materials que fan la vida més agradable, més confortable, més còmoda, però que també han ajudat a canviar la visió del món i a consolidar una escala de valors diferents.

Aquests canvis es produeixen a un ritme, a una velocitat tant gran que, moltes vegades, costen d'assimilar perquè els avenços materials i tecnològics també comporten noves percepcions de la societat, així com l'aparició de nous valors socials.

Això fa que una mateixa generació hagi d'adaptar-se a situacions noves, a comprendre que la dinàmica de la societat comporta, a la vegada, un procés d'aprenentatge continu al llarg de la vida.

Si el món en general evoluciona tan ràpidament, és lògic pensar en la necessitat d'una acció de formació continuada en tot l'espectre de professions i, fonamentalment, en les professions dedicades a l'àmbit educatiu. Hi ha d'haver una actualització constant, tant en els aspectes disciplinaris —aprendre el que s'ha d'ensenyar— com en els aspectes pedagògics i, més concretament, didàctics, dirigida als docents.¹

* Magda Fernández i Cervantes és professora titular del Departament de Didàctica de les Ciències Socials de la Universitat de Barcelona. També és membre del Taller de Projectes, Patrimoni i Museologia de la Universitat de Barcelona. Col·labora en el màster en Museologia i Gestió del Patrimoni de la Universitat de Barcelona i és assessora didàctica del Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya.

Adreça professional: Departament de Didàctica de les Ciències Socials de la Universitat de Barcelona. Campus de la Vall d'Hebron, Pg. de la Vall d'Hebron, 171. 08035 Barcelona. Adreça electrònica: mfernandez@d5.ub.es

(1) La necessitat d'equilibrar el vessant científic i disciplinari i el vessant pedagògic per part del professional de l'ensenyament és un dels punts claus de l'Informe Delors: «En algunos países

Però aquesta reflexió s'ha de traslladar, també, al camp de la formació inicial dels futurs mestres i professors encarregats de la formació dels infants i dels adolescents d'aquest país; sobretot, cal fixar-nos en els plans d'estudi dels diferents ensenyaments de mestre, principalment l'ensenyament de mestres de primària, en què els coneixements bàsics de les disciplines referencials sobre les quals s'ha de recolzar la didàctica específica és mínim. No s'ha de pretendre que el futur mestre sigui el que anomenem popularment un «pou de ciència», però sí que tingui molt clar quins han de ser els sabers científics mínims —sabers científics diferents segons les disciplines però no aïllats els uns dels altres— que ha de conèixer i dominar per poder transmetre'ls, per poder transferir-los didàcticament als seus alumnes. No s'ha de cercar un coneixement enciclopèdic, però sí un mínim d'intel·ligència estructurada que sàpiga integrar aquests coneixements disciplinaris en el seu context i en el seu conjunt global i que afavoreixi el desenvolupament de l'aptitud per contextualitzar i globalitzar els sabers, o sigui, ajudar a la comprensió sistèmica del món.²

Els plans d'estudi actuals, les normatives ministerials i la mateixa dinàmica del professorat de les facultats encarregades de la formació de mestres no afavoreixen gaire els canvis i les innovacions en els diferents ensenyaments de mestres. La docència continua sent la germana pobre de la vida universitària, mentre que la investigació s'emporta tots els reconeixements, per no dir tots els diners. És necessari potenciar les sinergies de molts professors per iniciar projectes a partir de propostes innovadores, que condueixin a la transmissió de coneixements estructurants del pensament, el qual, com diu Edgar Morin, és el capital més preuat per a l'individu i la societat. És en aquest camp on les didàctiques específiques tenen un llarg camí per recórrer, tant en la innovació com en la recerca específica de la pròpia àrea. En el camp de la Didàctica de les Ciències Socials, un d'aquests nous eixos estructurants, un d'aquests nous pous on beure, és la didàctica del patrimoni cultural.

2. El patrimoni com a objecte i com a instrument d'estudi

El potencial didàctic del patrimoni es fonamenta en el fet que no és exclusivament un recurs didàctic instrumental, com pot ser, per exemple, un

se reprocha al sistema descuidar la pedagogia, mientras que en otros se estima que está excesivamente privilegiada, lo que da como resultado profesoras con un conocimiento insuficiente de la asignatura que enseñan. Ambas cosas son necesarias, y ni la formación inicial ni la formación continua deben sacrificarse una a otra», a AA.VV.: *La educación encierra un tesoro. Informe a la UNESCO de la Comisión Internacional sobre la educación para el siglo XXI, presidida por Jacques Delors*. Madrid: Santillana/ediciones UNESCO, 1996 pp.171-172.

(2) Per aprofundir en aquest tema és imprescindible la lectura del llibre del pensador Edgar Morin: *La mente bien ordenada. Repensar la reforma. Reformar el pensamiento*. Barcelona, Seix Barral, 2001.

llibre. Tots els béns patrimonials són objectes d'estudi que mobilitzen sabers, proporcionen informació i generen coneixement més enllà de si mateixos. A la vegada, són valuosos instruments procedimentals que permeten que el procés d'ensenyament-aprenentatge es vegi estimulat per l'emoció de construir el coneixement mitjançant el desenvolupament de competències cognitives a partir de la participació activa. El coneixement del patrimoni comporta, també, una valorització de les societats del passat per part de la societat actual. Conèixer, valorar i respectar el patrimoni implica, també, una educació en valors. El coneixement del patrimoni cultural no constitueix un fi en si mateix, sinó que és un mitjà que es pot utilitzar per incidir en les formes i les característiques de les relacions socials. Fer comprensible aquest patrimoni, donar-li sentit i aprofitar-ne el potencial educatiu són objectius propis de la didàctica del patrimoni.

3. Els camps d'actuació de la didàctica del patrimoni

Actualment es pot afirmar que la didàctica del patrimoni està en una situació privilegiada en el camp de la recerca i innovació educativa en Didàctica de les Ciències Socials.³ A Itàlia, el professor Ivo Matozzi, de la Universitat de Bolònia, reivindica la dignitat i peculiaritat de la didàctica dels béns patrimonials com a nou camp disciplinari i reflexiona, després d'un llarg procés d'experimentació, sobre els seus problemes i la corresponent solució.⁴ Defensa una presència de la disciplina més enllà de l'espai de l'e-

-
- (3) Un seguit d'articles en revistes especialitzades demostren l'interès i la importància del tema. L'article de Estepa, J.: «El patrimonio en la didáctica de las ciencias sociales: obstáculos y propuestas para su tratamiento en el aula» a *Iber. Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*. N.º 30. 2001. pp. 93-105, tracta de la necessitat de canviar la visió tradicionalment disciplinària per una visió més integral i sistèmica. Per a una fonamentació epistemològica: Hernández, F.X.; Pibernat, L. i Santacana, J.: «La historia y su método. Fundamentación epistemológica de una didáctica del patrimonio» a *Iber. Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, 17, 1998, pp. 27-39; i Hernández, F.X.: «Epistemología y diversidad estratégica en la didáctica de las ciencias sociales» a *Iber. Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, 24, 2000, pp. 19-31.
- (4) «Si può immaginare la didattica dei beni culturali al centro di una sorta di triangolo. La sua attenzione si dirige verso tre oggetti e verso i rapporti che possono legarli. In un vertice si trovano gli oggetti del patrimonio culturale, in un altro i processi di apprendimento e, dunque, i soggetti in formazione, nel terzo i processi di insegnamento, ossia gli insegnanti. La didattica dei beni culturali elabora teorie e ispira pratiche destinate a ottimizzare il rapporto tra i processi di insegnamento e apprendimento, e beni culturali che sono loro fini e strumenti. Ma al di là dei beni culturali ci sono i saperi ad essi relativi: sono tali saperi che ci permettono di pensarli come fini e come strumenti. Questa è la questione decisiva, a mio parere. Noi non dobbiamo pensare soltanto in termini di rapporto con i beni culturali, ma dobbiamo pensare anche in termini di rapporto con i saperi che studiano i beni culturali e permettono di dire cose significative». Matozzi, Ivo: «La didattica dei beni culturali: alla ricerca di una definizione» a *Il museo come laboratorio per la scuola*. Terza Giornata Regionale di Studio sulla Didattica Museale. Padova. Accademia Galileiana. 12 novembre 1999, p. 21.

ducació formal. La didàctica del patrimoni no es limita exclusivament al camp de l'educació formal ni de la formació inicial i continuada del professorat,⁵ malgrat que aquests han estat, per tradició, els més explícits.

Té altres espais d'intervenció com museus, monitoratge, guies turístiques, parcs temàtics, parcs naturals, cases de natura, etc. Per què intervenir en aquests nous camps? Són diverses les raons. El fenomen de la cultura de masses —sorgida a la dècada de 1960, però que, a casa nostra, hi ha arribat amb dues dècades de retard— ha fet canviar l'ús del museu i ha fet sorgir altres espais culturals. El temps d'oci, el turisme cultural i els nous mitjans de comunicació han redefinit el paper dels espais patrimonials, principalment dels museus. La difusió ha ocupat sovint el lloc principal, al costat de la recerca i la conservació. La figura del conservador, del tècnic, necessita d'un complement —el gabinet didàctic, de difusió, etc.— que faciliti la comprensió del contingut, de l'objecte, que es mostra al visitant no expert, tant si és infant, adolescent o adult. Això fa necessari el treball d'equip entre els conservadors, els científics i els didactes —persones formades per a la mediació entre el museu i el públic, persones que saben fer la transposició del saber culte al saber divulgatiu, persones que saben com es treballa amb diferents tipus de públic, persones que són competents treballant interdisciplinàriament—.⁶

3.1. EL CAMP D'ACTUACIÓ TRADICIONAL: L'ESCOLA

Les visites, les sortides escolars, les colònies, poc o molt, han format part sempre de les activitats de l'educació formal. Què pot aportar de nou la didàctica del patrimoni? El marc escolar ja no és l'únic marc d'aprenentatge. Els alumnes, siguin de l'edat que siguin, tenen uns espais d'aprenentatge molt variats i més engrescadors que no pas l'aula. La llista pot ser llarga: l'espai urbà, els museus amb tota la seva diversitat temàtica —història, ciències, tecnologia, art, etnològic, etc.— o institucional —local, nacional, fundació, públic, privat, etc.—, els centres mediambientals, els espais patrimonials a l'aire lliure, etc. El potencial educatiu és enorme i cal saber utilitzar-lo. A través de l'estudi de l'àmbit local es pot arribar a comprendre l'àm-

(5) Diferents membres del Departament de Didàctica de les Ciències Socials han participat al llarg d'una dècada (1991-2001) en un grup de treball amb membres d'altres institucions universitàries de Bèlgica, Portugal i Itàlia encarregades de la formació inicial i continuada del professorat. L'objectiu del grup de treball era cercar quins podien ser els eixos estructurants d'una nova dimensió europea que ajudés a la comprensió de l'Europa sorgida de Maastrich i de la caiguda del mur de Berlín, seguint els criteris educatius del Consell de Ministres europeus reunits a Helsinki l'any 1988, on es defineix el concepte de ciutadania europea. Al llarg d'aquest deu anys, el grup ha treballat en l'elaboració d'un seguit de materials didàctics, en la realització de tres programes intensius ERASMUS per a estudiants de mestres i en tres programes Sócrates-Comenius per a la formació continuada del professorat. En tots aquests cursos i programes, el patrimoni europeu en general i el patrimoni natural i industrial, en particular, han estat objecte i subjecte d'estudi.

(6) Per aprofundir en el nou paper dels museus dins de la societat actual, vegeu Hooper-Greenhill, Eilean: *Los museos y sus visitantes*. Gijón, Trea. S.L., 1998.

bit global; es pot intentar lligar el món de les disciplines científiques i el món de les humanístiques, donant-ne una visió holística; es pot educar mitjançant l'oci, etc.⁷

Per tot això, ha d'existir una connexió entre l'espai patrimonial i els centres d'ensenyament. L'encarregat d'aquesta connexió pot ser molt bé l'agent o mediador didàctic, el qual coneix el procés de transformació dels sabers experts en sabers escolars. Aquest professional hauria de dominar la mediació en els sabers disciplinaris específics, hauria d'elaborar materials didàctics específicament adaptats als sabers experts, hauria de relacionar l'espai aula i l'espai territori⁸, hauria de saber passar de l'àmbit local a l'àmbit global, etc.

En aquest apartat cal fer esment del fet que, perquè la mediació tingui èxit, és necessari posar en contacte el docent, que coneix bé el funcionament de l'aula, i el mediador, que coneix bé el seu espai.⁹

Seria interessant i recomanable que alumnes de l'ensenyament de mestres poguessin fer part de les seves pràctiques en centres patrimonials i que visquessin l'experiència d'un espai d'aprenentatge diferent al de l'aula.

3.2. EL CAMP D'ACTUACIÓ EMERGENT: LA MEDIACIÓ DIDÀCTICA EN BÉNS PATRIMONIALS

Si es considera que els espais patrimonials en general són llocs per aprendre i gaudir al llarg de la vida, és natural que la indústria de l'oci i del turisme es trobi en expansió. En la majoria dels països desenvolupats, el pas d'una societat industrial a una de postindustrial ha fet canviar el paper dels museus i dels espais patrimonials tradicionals. La funció social domina sobre l'elitista. Els museus i la resta d'espais patrimonials presenten un alt potencial comunicatiu, amb una forta presència de públic. Els mitjans

(7) En l'àmbit de l'aplicació de noves metodologies per fer més comprensible i lúdic l'objecte del museu, vegeu Garcia Blanco, Àngela: *Didáctica del Museo. El descubrimiento de los objetos*. Madrid, Ediciones de la Torre, 1988.

(8) Sobre la utilització i ús del territori com a espai patrimonial generador de coneixements, vegeu Prats, J.; Tatjer, M. i Vilarrasa, A.: «El proyecto Icària: nuevas formas e instrumentos para conocer la ciudad» a *Iber. Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, 24, 2000, pp. 88-97.

(9) El curs 1991-92, gràcies a un ajut de l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de Barcelona, es va crear un grup de treball amb professors de diferents nivells educatius (primària, secundària i universitari) i de diferents disciplines, el qual, en un moment d'implementació de la Reforma educativa, va veure quines eren les possibilitats de treball interdisciplinari, principalment en el camp de la ciència, la tècnica i la societat, que ofería el naixent Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya, ubicat al vapor Aymerich, Amat i Jover de Terrassa. Després d'un any de treball, el resultat va ser el primer material —un desplegable on hi ha tots els objectius oficials que es poden assolir en el museu, tant de primària com de secundària— que es va enviar als centres d'ensenyament. Més endavant, conjuntament amb l'ICE de la UB i el departament de Didàctica de les Ciències Socials de la UB, s'organitzaren seminaris sobre *El patrimoni museístic i l'ensenyament de les Ciències Socials* (1996-97). La bona acollida va fer que el curs següent es repetís l'experiència, aquesta vegada amb la participació de l'Institut d'Educació de l'Ajuntament de Barcelona, en el seminari *Recursos i estratègies per a la producció de materials didàctics en els museus* (1997/98).

audiovisuals poden estimular la visita a espais, exposicions, itineraris... Un exemple clar és l'atracció internacional de la qual gaudeix actualment Barcelona gràcies a l'any Gaudí.

Tot això justifica la necessitat social d'un nou tipus de professional preparat per fer aquestes funcions en els serveis educatius i culturals dels diferents tipus de museus, espais culturals, parcs temàtics, guies turístics, monitors, etc.

La preparació d'aquest nou perfil professional es podria realitzar mitjançant un ensenyament específic d'interès social que conduís a un títol de graduat superior. Els objectius serien aconseguir un perfil professional en les competències bàsiques següents:

— Formació de competències professionals vinculades a:

- Criteris de mediació en el camp del turisme cultural. Actualment, en la formació de professionals del turisme, els coneixements sobre el valor i el significat del conjunt patrimonial del país i del món són més aviat escassos. És necessari aprofundir en els coneixements bàsics patrimonials per crear mediadors amb coneixements suficients que permetin desenvolupar les potencialitats del patrimoni cultural relacionades amb formes d'analitzar i interpretar el passat, el present i el futur i allunyades de l'anècdota.
- Criteris de mediació en el camp museogràfic i museològic. S'introdueix en el coneixement dels principals trets museològics i en les tècniques museogràfiques per poder participar en el treball d'equip en el moment d'elaborar projectes que, a la vegada, comportin mediació didàctica, com per exemple l'organització d'exposicions didàctiques.
- Criteris de mediació en el camp del patrimoni mediambiental. És necessari conèixer i treballar de manera interdisciplinària la qüestió mediambiental des de l'òptica de les ciències socials i les ciències experimentals.
- Criteris bàsics d'intervenció empresarial en espais patrimonials. En una societat en què els treballadors dedicats a la cultura funcionen com autònoms o a través de cooperatives és fonamental uns coneixements mínims sobre gestió i serveis.

— Mediació didàctica respecte als sabers disciplinaris. Aquest apartat hauria de tractar els aspectes que fan possible transferir coneixements de les disciplines referents a l'element mediador —guies, materials informatius, etc.— per fer-lo comprensible.¹⁰

(10) El Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya va iniciar fa deu anys un seguit de publicacions dirigides al públic en general, amb la finalitat de donar a conèixer el patrimoni industrial català des de tres eixos estructurants: ciència, tècnica i societat. Els *Quaderns*

- Mediació didàctica en els espais perifèrics de l'ensenyament reglat. El públic escolar és un dels més nombrosos actualment. El mediador cultural ha de saber el funcionament del sistema escolar, les possibilitats d'oferta del seu espai patrimonial adreçades als diferents nivells escolars, les relacions amb el professorat, la coordinació dels monitors, l'atenció en la concertació de les visites escolars, etc.
- Mediació didàctica en divulgació per a diferents tipus de públic. L'horitzó de públic dels espais patrimonials és àmplia i variada: grups familiars, individuals, de grup, tercera edat, etc. El mediador ha de saber produir la informació i els materials, ha de saber com es dinamitza el grup, ha de saber expressar-se, ha de saber comunicar-se, etc.
- Producció de material didàctic. La major part d'aspectes tractats tindran una realització física mitjançant materials didàctics. És necessari el coneixement de tècniques de comunicació escrites, de tècniques de comunicació virtuals i de tècniques de comunicació iconogràfiques.

Tant en el camp tradicional com en l'emergent, la didàctica del patrimoni pot tenir un excel·lent futur. És una didàctica complexa, però que ens pot ajudar a comprendre el nostre món, la nostra societat, perquè, com diu Morin,¹¹ «la societat està present en cada individu com un tot a través del seu llenguatge, la seva cultura, les seves normes», i ens atrevim a afegir: i el seu patrimoni.

*de Didàctica i Difusió del Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya s'han elaborat partint d'aquesta filosofia i d'aquests objectius. Per arribar a plasmar-ho sobre el paper, s'ha realitzat un treball en equip amb resultats òptims. La coordinació, el treball del dibuixant i la maquetació dels quaderns sempre ha estat a càrrec de les mateixes persones. La participació de cada museu consisteix a aportar fons documentals de tot tipus per permetre arribar al coneixement científic i fer-ne la mediació divulgativa. Finalment, tot el grup acorda els continguts seguint l'esquema general que dóna coherència a la col·lecció. És necessari remarcar el treball del dibuixant, ja que implica el coneixement dels processos tecnològics per fer-los comprensibles a un públic ampli, no necessàriament tècnic, la qual cosa fa que hagi de tenir molta cura del procés d'elaboració. El dibuix es concep com un text que s'ha de poder llegir. Aquests materials van dirigits a un públic ampli: professorat, estudiants, famílies, especialistes, etc. Agafant com a element vertebrador els edificis patrimonials industrials contenidors dels museus, s'intenta abordar la relació entre ciència, tècnica i societat en un marc espacial (Catalunya) i temporal (del segle XVIII al XX). El fet de poder mostrar el paper i la importància de l'activitat industrial de la zona —localitat, comarca, etc.— aporta un valor del patrimoni important al marc local i el coneixement en potencia el desenvolupament local, tant en l'àmbit econòmic com social. Una proposta d'activitats clou cada quadern. Actualment, hi ha 14 quaderns que ajuden al coneixement i a la comprensió del fenomen de la industrialització i dels processos científicotecnològics a Catalunya: *El vapor Aymerich, Amat i Jover de Terrassa* (seu del Museu de la Ciència i la Tècnica de Catalunya); *Cal Boyer i Cal Granotes d'Igualada*; *La serradora d'Areu*; *La Colònia Sedó d'Esparraguera*; *El Molí Paperer de Capellades*; *La Colònia Vidal de Puig-Reig*; *El Museu del Suro de Palafrugell*; *L'automòbil: el vehicle del segle XX*; *La Fàbrica Tèxtil*; *Els Trens Històrics de Ferrocarrils de la Generalitat de Catalunya*; *Les Mines de Cercs*; *La Farinera de Castelló d'Empúries*; *El Museu del Ferrocarril de Vilanova i la Geltrú* i *El Museu de la Pell d'Igualada*.*

(11) Morin. E: *op. cit.*, p. 124.

Paraules clau

Patrimoni

Ensenyament

Didàctica del patrimoni

Mediació cultural

Didàctica de les ciències socials

Resum

L'article tracta d'una de les branques emergents en Didàctica de les Ciències Socials: la Didàctica del Patrimoni. A partir de camps d'acció tradicionals, com el vinculat a l'ensenyament, s'obre a nous camps, com la museografia i la mediació en béns patrimonials, del qual es considera estructurant. L'article acaba amb la proposta d'una nova titulació vinculada a les necessitats socials i culturals de la nostra societat i permet que la didàctica de les ciències socials ja no sigui exclusiva del marc de l'ensenyament reglat.

El artículo trata de una de las ramas emergentes en Didáctica de las Ciencias Sociales: la Didáctica del Patrimonio. A partir de campos de acción tradicionales, como el vinculado a la enseñanza, se abre a nuevos campos, como la museografía y la mediación en bienes patrimoniales, del que se considera estructurante. El artículo termina con la propuesta de una nueva titulación vinculada a las necesidades sociales y culturales de nuestra sociedad y permite que la didáctica de las ciencias sociales ya no sea exclusiva del marco de la enseñanza reglada.

This article deals with Heritage Didactics, one of the emerging branches in Social Sciences Didactics. This branch, with traditional action fields, such as the one bound to teaching, opens itself to new fields, like museography and intercession in heritage goods, in which it becomes the central structure. The author ends the article by proposing a new degree related to the social and cultural needs of our society, which would mean that social science didactics is no longer exclusive to curricular teaching.